

ARIE VERHAGEN

VORM EN FUNKTIE IN TAAL EN TAALBESCHRIJVING*

1. *Doelstellingen*

Zo op het oog is er in de hedendaagse taalkunde sprake van een grote verscheidenheid aan doelstellingen. Zoals bekend gaat het er bij generatief onderzoek volgens Chomsky c.s. uiteindelijk om, een bijdrage te leveren aan de verklaring van het menselijk vermogen tot taalverwerving. In de „initiële posities” die Dik (1982: 193) opsomt als kenmerkend voor de taalbeschouwing in zijn Funktionale Grammatika, komt dit niet als een belangrijk doel naar voren, maar juist wel: het leveren van een bijdrage aan de verklaring van taalsystematiek uit diverse aspecten van taalgebruik. Zo is er, in de verschillende vakken die samen de taalwetenschap uitmaken, nog veel meer differentiatie in primaire doelstellingen denkbaar, en ook feitelijk aanwezig. Bij al die verscheidenheid is echter ook sprake van een bepaalde eenheid van doelstelling (ook al staat die niet altijd voorop), hetgeen samenhangt met het feit dat het wel steeds *taalkunde* betreft: in alle gevallen gaat het er om iets op te helderen omtrent de relatie tussen wat we nu vaagweg zullen noemen: de uiterlijke kant van taaluitingen enerzijds en de werking ervan (effekt, interpretatie) anderzijds.

In dit artikel wil ik proberen te laten zien wat voor verband er bestaat tussen de zojuist expliciet genoemde ‘werkterreinen’, t.w.

* Dit artikel is tot stand gekomen in het kader van het VF-programma „Functioneel taalonderzoek: grammatika en pragmatiek” van de VU. Ik dank de deelnemers aan dit programma voor hun opmerkingen n.a.v. eerdere presentaties van hier ontvouwde ideeën; ze hebben m.i. tot niet onaanzienlijke verbeteringen geleid.

dat van het vermogen tot taalverwerving, dat van de relatie tussen systeem en gebruik, en dat van de relatie tussen uiterlijke aspecten en de werking van taaluitingen. In de eerste helft van het vervolg zal dit verband in algemene, pre-theoretische termen geanalyseerd worden, hetgeen zal uitmonden in een voorkeur voor een bepaalde, functioneel te noemen visie op de aard van het verband. In de tweede helft zal, mede op basis van het daarvoor betoogde, ingegaan worden op een specifiek probleem: de relatie tussen inhoud en positie van het zgn. meewerkend voorwerp (zonder voorzetsel). Daarmee wordt niet alleen een noodzakelijke illustratie en toespitsing gegeven van het eerdere, abstracte betoog; tevens wordt een min of meer klassiek, maar blijvend aktueel probleem in de beschrijving van de grammatika van het 'gedeflekteerde' moderne Nederlands aan de orde gesteld, nl. dat van de aard van de relatie tussen volgorde en functie.

2. *Tegengestelde visies: analyse en keuze*

2.1. Analyse

De genoemde algemene doelstelling van taalkundig onderzoek is problematischer dan op het eerste gezicht gedacht hoeft te worden. Dit blijkt, zodra we expliciet de vraag stellen — los van enige theorie — op welke manieren we in principe relaties tussen uiterlijke verschijnselen en werkingen, of interpretatieve effecten, zouden *kunnen* leggen.

In het algemeen is in ieder geval een min of meer regelmatig optreden van een interpretatief effect bij een bepaald uiterlijk verschijnsel — klank, intonatie, opeenvolging, gekombineerdheid, enz. (zie par. 2.2.) — voorwaarde voor de gedachte dat hun samengaan voorwerp van taalbeschrijving zou moeten zijn. Als zo'n regelmaat gekonstateerd is, wil dat echter nog lang niet zeggen, ondanks de indruk van het tegendeel uit veel taalkundige praktijk, dat we dan klaar zijn met het formuleren van de taak voor bv. de grammatika in dit opzicht: het vinden, c.q. geven van regels die het verband tussen het een en het ander stipuleren. Er zijn nl. vier fun-

damenteel verschillende manieren waarop een min of meer systematisch optredend interpretatief effect met een bepaald uiterlijk verschijnsel in verband kan staan:

Overzicht A

- I. Het interpretatieve effect kan de *betekenis* zijn van een linguïstische vorm waarvan het uiterlijke verschijnsel een manifestatie is; het is dan de onmiddellijke en onherleidbare functie van een bepaalde taalvorm dat dit effect gesorteerd wordt bij gebruik van een element dat die vorm manifesteert (zo weten we dat een spreker een stand van zaken presenteert als uitgerekt over een bepaalde periode bij gebruik van een voorzetsel als *gedurende* of *sinds*). In zulke gevallen kan het effect dus „onmiddellijk” genoemd worden.
- II. Het interpretatieve effect is niet het uitsluitende resultaat van een bepaalde optredende taalvorm (het is dan dus niet de betekenis van een of andere vorm), maar de betekenissen van verscheidene aanwezige elementen zijn zodanig, dat ze gezamenlijk het betreffende effect produceren (in het Nederlands kan bv. het aspekt, met name het niet-duratieve, als zodanig beschouwd worden — het is ‘kompositioneel’ van aard; vgl. Verkuyl 1972). Zulke effecten kunnen „positief bepaalde indirecte effecten” genoemd worden.
- III. Het interpretatieve effect is niet de betekenis van enige vorm, noch het resultaat van de samenwerkende betekenissen van meerdere elementen, maar het ‘komt mee’ met de betekenis(sen) van één of meer elementen zolang het niet geblokkeerd wordt door andere factoren (als voorbeeld kan gelden het gegeven dat de inhoud van een mededelende zin wordt opgevat als voorstelling van iets dat zonder meer het geval is, tenzij de spreker uitdrukkelijk modale elementen heeft toegevoegd). Dit soort effecten zullen we „negatief bepaalde indirecte effecten” noemen.
- IV. Tot slot is er nog de mogelijkheid dat een bepaald uiterlijk verschijnsel niet bepalend is (direkt of indirect) voor het er-

mee gepaard gaande interpretatieve effekt, maar dat, omgekeerd, het verschijnsel juist opgeroepen wordt door de effecten die samenhangen met de betekenissen van andere aanwezige elementen (zo kan het uiterlijke verschijnsel dat zinsbepalingen i.h.a. vooraf moeten gaan aan predikaatsbepalingen begrepen worden op basis van de betekenissen van zulke bepalingen op zichzelf en van een perceptuele strategie m.b.t. volgorde)¹. We zouden zulke uiterlijke verschijnselen kunnen aanduiden als „symptoom” van de betreffende effecten.

Gezien deze mogelijkheden is het bij voorbaat duidelijk dat niet op eenvoudige wijze, als het ware per mechanische observatie, vastgesteld kan worden welke relaties tussen uiterlijke verschijnselen en effecten aan het taalsysteem als zodanig moeten worden toegeschreven, en welke meer indirekt tot stand komen. Anders gezegd, aan de ‘inhoud-kant’: hoogstens interpretatieve effecten zijn observeerbaar, de daarachter liggende betekenissen van taalelementen zijn het niet (zijn niet zonder analyse toegankelijk); en aan de ‘vorm-kant’: hoogstens uiterlijke verschijnselen zijn observeerbaar, de daarachter liggende vorm-kategorieën zijn het niet (zijn evenmin zonder analyse toegankelijk). Dit brengt met zich mee, dat voorstellen over bepaalde onderdelen van het taalsysteem, met name voorgestelde antwoorden op de vraag welke inhouden direkt verbonden zijn met welke vormen, uiteindelijk slechts geëvalueerd kunnen worden als delen van een meer omvattend geheel van samenhangende uitspraken over een taal en het gebruik van die taal. Dit sluit natuurlijk niet de mogelijkheid uit van rationele discussie over afzonderlijke deel-beschrijvingen als zodanig, maar wel die van definitieve konklusies; niemand kan dan ook met recht beweren „de” waarheid in pacht te hebben. Kortom: er bestaat geen mogelijkheid om a priori en zonder analyse vast te stellen wat *eenheden* (d.w.z. min of meer vaste vorm-betekenis-verbindingen) van een bepaalde taal zijn. Het is een wezenlijke, en niet triviale opgave van de wetenschappelijke beschrijving van een taal om uit alle mogelijke denkbare (en veelal ook feitelijk voorgestelde) verbindingen van vormen en betekenissen de echte eenheden te vormen.

Deze opgave vertoont veel gelijkenis met die waar het taal lerende kind zich voor gesteld ziet: uit de veelheid van het hem omringende taalmateriaal en de daarbij konkreet optredende waarneembare effekten zal hij (o.a.) hebben te destilleren wat de vormen zijn die direkt gekoppeld zijn aan welke betekenissen, kortom, wat de eenheden van zijn taal zijn.

De gelijkenis van deze opgaven heeft konsekwenties in twee richtingen: de taalbeschrijver doet met zijn analyses — gewild of niet — tegelijk uitspraken over wat iemand die de taal in kwestie beheerst, aan vaste kennis-elementen, van vormen-met-betekenenissen, bezit; en anderzijds legt de aard van het leerproces in principe beperkingen op aan de te onderwerpen analyses.

Veronderstel nu dat een taalkundige reden heeft het taalsysteem een aanzienlijke mate van complexiteit toe te schrijven. Dan schrijft hij die dus toe aan een bepaald samenstel van kennis-elementen bij sprekers van de taal en doet zich de vraag voor, hoe de verwerving van die komplexe kennis heeft kunnen plaatsvinden. Het bekende antwoord daarop luidt: er is een rijk gestructureerd aangeboren taalvermogen, dat het verwervingsproces in hoge mate determineert:

Given the richness and complexity of the system of grammar for a human language and the uniformity of its acquisition on the basis of limited and often degenerate evidence, there can be little doubt that highly restrictive universal principles must exist determining the general framework of each human language and perhaps much of its specific structure as well. [...]

The child's initial state, it seems, must lay down the general principles of language structure in fair detail, providing a rich and intricate schematism that determines (1) the content of linguistic experience and (2) the specific language that develops under the boundary conditions given by this experience. (Chomsky 1980: 232/3).

Anders dan veelal (bv. in het begin van dit citaat) gesuggereerd wordt, is de beweerde complexiteit echter geen eenvoudig waarneembaar gegeven, zoals we inmiddels eigenlijk al betoogd hebben: het geheel van uiterlijke verschijnselen en daarbij optredende inter-

pretatieve effecten mag waarneembaar complex zijn, dat zegt nog niets over het er mede aan ten grondslag liggende systeem van eenheden van de taal.

Veronderstel dan dat een andere taalkundige tot de konklusie meent te kunnen komen dat dit geheel van eenheden van een taal wezenlijk eenvoudig is. Het zal duidelijk zijn dat er dan geen consequenties volgen m.b.t. een rijk aangeboren taalvermogen. Wel dringt zich dan de vraag op naar een mogelijke verklaring van juist die eenvoud. Het is, in verband met het vervolg, nuttig om nader op deze vraag in te gaan, en zo deze tweede visie hier al wat meer in te vullen.

Intermezzo

Het leren van een eenheid van het taalsysteem houdt in: het leren herkennen van een klasse van uiterlijke verschijnselen als een vorm-klasse, d.w.z. als de vormkant van een categorie. Nu zal een categorie i.h.a. niet gekonstitueerd worden om redenen die intrinsiek zijn aan de uiterlijke elementen. Om een eenvoudig maar duidelijk voorbeeld te geven: er is in het uiterlijke-op-zich geen enkele reden om de toevoeging van een element *te* of *de* aan een werkwoordstam, de afwisseling van klinkers in een werkwoordstam, de afwisseling van werkwoordstam zelf (*ben/was*, enz.), en combinaties hiervan, bijeen te nemen in een categorie 'verleden-tijd-vorming'. Alleen de eenheid van de betekenis die met een vormklasse geassocieerd is, kan de eenheid van een categorie dus funderen. Zo legt dit niet-deterministische uitgangspunt t.a.v. taalverwerving een tamelijk sterke beperking op aan linguïstische analyses: waar niet een eenheidsbetekenis voor een gepostuleerde categorie gevonden kan worden, zal in principe de stelling dat het een taaleenheid betreft, verlaten moeten worden (Daalder 1983). Eenvoud in het taalsysteem betekent dus vooral dat met elke vorm-klasse een vaste, specifieke betekenis is geassocieerd, zodat de leden van de vorm-klasse als herkenningpunten, als 'verankering' van de betekenis kunnen dienen. Om deze functie te kunnen vervullen moeten leden

van de vorm-klasse wel als zodanig herkenbaar zijn, hetgeen synonymie en vooral homonymie op het nivo van categorieën — minder op het nivo van afzonderlijke elementen — tot ongewenste toestanden maakt, maar zonder dat het absoluut uitgesloten is.

Een extra beperking op hypothesen omtrent kategorisering in een taal wordt in principe gevormd door de gedachte dat die kategorisering ook *pragmatisch* functioneel moet zijn; te extreem gesteld zou dit er op neerkomen, dat elke categorie voor de betreffende taalgemeenschap (en eigenlijk ook voor het individu) een in enig opzicht bruikbaar instrument moet vormen: iets zal niet als vaste eenheid geleerd worden, als dat leren geen blijvend nut heeft. Alleen al het feit echter dat als 'nut' ook aangewezen kan worden het feit dat een individu gesocialiseerd wordt tot lid van een taalgemeenschap, en dat de identiteit van de taalgemeenschap er mede door bepaald wordt, maakt dat we met dit punt voorzichtig moeten omgaan; het kan snel tot cirkulaire pseudo-verklaringen leiden. Het gaat in feite dan ook om een relatieve kwestie: naarmate de bruikbaarheid van een bepaald instrument groter is of een algemener belang dient, zal de kans dat het voor blijvend geleerd wordt groter zijn, evenals de kans dat de kennis ervan in ruimte en tijd wijd verbreid is². Al is een antwoord niet in elk afzonderlijk geval vereist, toch is dus de vraag relevant, wat de specifieke functionaliteit van taaleenheden is, d.w.z. van de veronderstelde betekenissen. Uitsluitend in het konstitueren van een taalgemeenschap als taalgemeenschap kan deze functionaliteit toch niet bestaan voor *alle* categorieën.

Keren we nu terug naar de hoofdlijn van het betoog, dan kunnen we een eerste karakterisering geven van de samenhang tussen algemene visies op de drie in het begin opgevoerde terreinen, van de relatie tussen uiterlijke aspecten en interpretatie, van de relatie tussen systeem en gebruik, en van het vermogen tot taalverwerving.

Wie de waargenomen complexiteit in de verschijnselen rechtstreeks aan vorm-betekenis-relaties in het taalsysteem zelf toeschrijft, en m.a.w. geen mogelijkheid ziet eenvoud in die relaties te ontdekken, die zal i.h.a. geen beroep kunnen doen op eenheid van betekenis als basis voor de gepostuleerde categorieën, en de betref-

fende vorm-klassen dus als autonoom presenteren: ze kunnen hun eenheid aan niets dan zichzelf ontlene; en in het onmiddellijke verlengde daarvan zal een evenzeer autonoom rijk gestructureerd aangeboren taalvermogen verondersteld worden. Wie daarentegen meent dat taaleenheden uiteindelijk gefundeerd zijn in het gebruik, zal, precies andersom, geen rijk gestructureerd (laat staan autonoom) aangeboren taalvermogen aannemen en mede in verband daarmee de vorm-betekenis-relaties in het taalsysteem als eenvoudig voorstellen.

Nu is een keuze tussen deze twee visies niet werkelijk af te dwingen, al was het alleen al omdat, zoals gesteld, niet zonder analyse is vast te stellen wat de vorm-betekenis-relaties zijn. Maar dat wil niet zeggen dat elke overweging voor een bepaalde keuze uitgesteld zou moeten worden tot de voltooiing van complete 'theorieën' in beide richtingen. In de volgende paragraaf wil ik enkele algemene overwegingen aanbieden ter ondersteuning van de tweede, funktionele visie. Paragraaf 3 bevat de beloofde deskriptieve illustratie, op het terrein van de relatie tussen volgorde en functie.

2.2. Keuze

In het voorafgaande is scherp onderscheiden tussen 'interpretatie' en 'uiterlijk verschijnsel' enerzijds en resp. 'betekenis' en 'vorm' anderzijds. De laatste twee termen duiden analytische abstracta aan, terwijl de eerste meer direkt in de sfeer van de waarneming liggen. Als we over 'vorm' spreken bedoelen we dan ook eigenlijk altijd 'vorm-klasse', een verzameling van uiterlijk te noemen elementen, op een bepaalde wijze gekombineerd. De basis-elementen van zo'n verzameling kunnen van allerlei aard zijn: klanksegmenten en hun distinkatieve kenmerken (fonologische kenmerken), morfemen (inklusief lexemen), posities (eerste, laatste, tweede, element van ..., voor, na, e.d.) en aksent en intonatie (toonhoogte, stijging, daling, al dan niet snel, e.d.). Als een verzameling van zulke elementen in een linguïstische beschrijving als eenheid erkend wordt, hebben we te maken met een (gepostuleerde) categorie. Woordsoorten en 'syntaktische categorieën' als NP of PP behoren hiertoe, maar

ook zulke zaken als „dentaal-suffix” (d.w.z. *-t*, *-d*, of *-n*, een combinatie van fonologische en morfologische kenmerken), zinsaksent gedefinieerd als „de laatste perceptief relevante toonhoogtebeweging in de zin” (combinatie van positionele en intonationale kenmerken), en „persoonsvorm op de eerste plaats” (combinatie van morfologische en positionele kenmerken).

De relaties tussen uiterlijke verschijnselen en interpretatieve effecten zijn, zoals gezegd, waarneembaar complex, met name in die zin, dat er in geen van beide richtingen één-op-één-relaties lijken te bestaan: de uiting van een zin met de persoonsvorm op de tweede plaats is niet noodzakelijk een mededeling, en mededelingen worden niet uitsluitend gedaan met zulke zinnen; de NP die met de persoonsvorm kongruert is niet altijd de zaak waar de rest van de zin over gaat (de „topic”) en zo'n topic neemt niet altijd deze gedaante aan. Een *vorm-klasse X* kan echter, gegeven de letterlijke onwaarneembaarheid, in principe op verschillende manieren gerelateerd worden aan een interpretatief effect (welk effect dan per definitie opgevat wordt als een betekenis), en wel volgens de volgende vier 'logische' mogelijkheden³.

Overzicht B

- I. Een specifieke vormklasse *X* vervult één en niet meer dan één functie, t.w. het produceren van effect *Y*, en effect *Y* wordt door geen enkele andere vormklasse geproduceerd. D.w.z. als we vorm *X* hebben, hebben we ook effect *Y* en als we effect *Y* hebben, hebben we ook vorm *X*.
- II. Een specifieke vormklasse *X* vervult precies één functie, t.w. het produceren van effect *Y*, maar dit effect wordt niet noodzakelijkerwijze uitsluitend door deze vorm geproduceerd; d.w.z. als we vorm *X* hebben, hebben we effect *Y*, maar als we effect *Y* hebben, hebben we niet noodzakelijk vorm *X*.
- III. Een specifieke vormklasse *X* vervult niet precies één functie — *X* produceert soms *Y*, maar soms iets anders —, maar het effect *Y* kan slechts geproduceerd worden door vormklasse *X*;

d.w.z. als we vorm X hebben, hebben we niet noodzakelijk effect Y, maar als we effect Y hebben, hebben we wel vorm X.

- IV. Een specifieke vormklasse X vervult niet precies één functie (produceert niet altijd effect Y), en effect Y wordt niet uitsluitend door vormklasse X geproduceerd; d.w.z. als we vorm X hebben, hebben we niet noodzakelijk effect Y, en als we effect Y hebben, hebben we evenmin noodzakelijk vorm X.

Nu hebben we de tegenstelling van visies in de vorige paragraaf in direkt verband gebracht met deze keuze: de complexiteit in de verschijnselen wordt wel of niet rechtstreeks toegeschreven aan de elementen van het taalsysteem. We zouden nu kunnen denken, dat wie dat doet, in de praktijk grotendeels bezig zal zijn met het formuleren van relaties van het type IV: dat zijn geen één-op-één-relaties, en dat is precies wat we waarnemen in de verschijnselen. Toch is dit niet de gebruikelijke gang van zaken; er is juist een konstant pogen om in de disparaatheid van relaties tussen uiterlijke verschijnselen en interpretaties, een *systematiek* van vormen en betekenissen bloot te leggen, om op de ene of de andere manier de geobserveerde disparate relaties (schijnbaar van het type IV) toch te funderen in systematische van het type I of II. Dat dit gebeurt, is bij nadere beschouwing zeer begrijpelijk. Bij relaties van het type IV komt het er immers op neer dat „alles mag”: er is geen enkele beperking op het leggen van verbanden tussen vormen en interpretaties, zodat elke denkbare verzameling van concepten voorgesteld kan worden als belichaamd in een taalsysteem. Maar daarmee zou de taalkunde ophouden taalkunde te zijn; als taalkundigen zijn we niet geïnteresseerd in willekeurig welke verzameling van concepten — en er zijn in principe onbepaald veel, en varieerbare manieren om een zekere ordening in de werkelijkheid aan te brengen — maar precies in die concepten die verankerd zijn in de vormen van de taal en daardoor een niet meer inherent momentaan karakter hebben; of die korresponderen met filosofische of wetenschappelijke categorieën ter ontleding van de werkelijkheid is principieel van geen belang⁴.

Dit alles vormt wezenlijk geen probleem voor de funktionele visie volgens welke de eenheid van een categorie gefundeerd is in de eenheid van betekenis, en vorm-betekenis-relaties dus niet van het type IV kunnen zijn. Wel is duidelijk dat de gepostuleerde betekenissen, die als konstanten in elk gebruiksgeval aanwezig zijn, in het algemeen tamelijk abstrakt opgevat moeten worden. Een konkrete interpretatie van een uiting is dan i.h.a. te zien als een samengesteld kompleks, door inferenties van allerlei aard tot stand gekomen op basis van de betekenissen van de gerealiseerde vormen, plus kontekst, kennis van de wereld, en wat dies mogelijk meer zij.

Het bovenstaande vormt wèl een wezenlijk probleem voor de andere visie. Interpretaties die in de funktionele visie als effecten moeten worden opgevat, kunnen hier als betekenissen worden gezien, d.w.z. als direkt door de vorm bepaald. Hoe kan dan toch een beschrijving geleverd worden die niet uitsluitend relaties van het type IV formuleert? Wel: door de *vorm* te beschouwen als een samengesteld kompleks van vormen, waarbij elk van de elementen in het kompleks ('phrase structure', 'onderliggende vorm', 'logische vorm' en dergelijke meer) wel een één-op-één-relatie met een betekenis-aspekt kan onderhouden. Regels moeten de verschillende 'nivo's van representatie' afbeelden op een 'oppervlaktevorm'. De complexiteit van de verschijnselen wordt hier dus gezien als een manifestatie van de complexiteit van de vorm (dus *in* het taalstelsel), en de beschrijving daarvan neemt dan ook de centrale plaats in, zo die al niet de hele beschrijving uitmaakt: in feite wordt de beschrijving van de relatie tussen vormen en interpretaties zo herleid tot een beschrijving van relaties tussen verschillende vormen. Mede gezien de veronderstelde autonomie van de vorm (vgl. par. 2.1.) is het duidelijk dat deze visie met recht als de „formele” aangeduid kan worden.

Toch lost de zojuist beschreven 'zet' niet alle problemen op, integendeel; hij blijkt in de loop van de tijd zelfs tot nieuwe problemen te leiden.

Om te beginnen is het zo dat de formele benadering een zekere beperking *a priori* betekent van het domein van 'begrijpbare' samenhangen. In deze visie is de uiteindelijke vorm van uitdrukkin-

gen immers in hoge mate bepaald door regels, die een vertaal-rol spelen en dus wezenlijk arbitrair zijn, d.i. niet terug te voeren op of te begrijpen op basis van andere, meer elementaire zaken. Dat sprekers zich op bepaalde manieren uiten, is zo voor een groot deel een kwestie van het — blindelings — volgen van regels, regels die zij zich, gegeven de aangeboren aanleg en de taalomgeving, wel eigen hebben *moeten* maken. Het wordt dan dus bij voorbaat grotendeels uitgesloten, dat de wijzen van zeggen in een taalgemeenschap wezenlijk te begrijpen zouden zijn, bv. in termen van ermee geassocieerde functies. De funktionele benadering sluit de mogelijkheid van dit begrip uiteraard principieel juist niet uit.

Het tweede punt is dat de formele benadering *als zodanig* nog helemaal geen beperking betekent op mogelijke systematische verbanden tussen vorm en interpretatie: als voor elk willekeurig aspect van interpretatie in principe een vormelijke representatie gepostuleerd kan worden waar dat aspect dan direkt mee in verband zou staan, brengen we nog steeds geen principiële scheiding aan tussen het conceptuele konglomeraat dat in de vormen van de taal verankerd is enerzijds, en alle mogelijke logische of filosofische, maar niet speciaal linguïstische, geordende verzamelingen van concepten anderzijds⁵. De vraag is dus hoe het postuleren van 'verborgen' formele representaties als reële aspecten van de vorm van een uitdrukking, in de hand gehouden kan worden, en wel op relevante, niet willekeurige wijze. Dit is slechts mogelijk door in een of andere gedaante de eis te stellen dat te postuleren verborgen vormen direkt gerelateerd zijn aan (of zelfs identiek zijn met) bepaalde oppervlaktevormen. Dat zien we dan ook her en der gebeuren. In 1957 bestaat alle input voor de optionele transformaties in een transformationele grammatika uit representaties die eveneens elk voor zich de representatie van de bouw van een enkelvoudige zin zijn (nl. een „kernel sentence’’). In 1970 wordt een vergelijkbaar resultaat afdgedwongen door de konditie van strikte cykliciteit, terwijl in dit verband ook gewezen kan worden op de 'konserverende' werking van principes als die van structuur-behoudendheid en de X-bar-notatie. In een andere tak van de formele grammatika-beoefening, de Montague-grammatika, vinden we bv. de welgevormdheidsbe-

perking van Partee (vgl. Cremers 1981), met eenzelfde konserverende werking. De oppervlaktevorm wordt dus als ijkingsmiddel gehanteerd t.a.v. de verborgen vormen: die moeten op oppervlaktevormen lijken, anders zijn ze, als vorm, niet zuiver op de graat.

Bij deze uit linguïstisch oogpunt op zich begrijpelijke zet moeten echter enkele principiële bezwaren geüit worden. Het eerste betreft het artificiële karakter van de zet: de noodzaak van beperkingen van deze soort vloeit voort uit de keuze voor de formele benadering; daardoor moet van alles expliciet, als abstrakt en onherleidbaar theoretisch principe gestipuleerd worden, terwijl het hele probleem niet opkomt in de alternatieve benadering.

Maar dat is bepaald niet het enige. Er ontstaat nu nl. een niet principiële oplosbare spanning in het onderzoekprogramma tussen enerzijds het streven interpretatieve effecten zoveel mogelijk direct vormelijk te funderen en anderzijds de noodzaak het vormbegrip niet inhoudsloos te laten worden. In verband met het eerste wil de onderzoeker bv. zo weinig mogelijk beperkingen hebben in het hanteren van verborgen vormen om interpretatieve aspecten te funderen, het tweede houdt nu juist precies zulke beperkingen in⁶. Dat dit dilemma zich inderdaad manifesteert in de feitelijke historische ontwikkeling heb ik voor de generatieve taalkunde betoogd in Verhagen 1983; daar wordt in het bijzonder de stelling verdedigd, dat de kennelijke onoplosbaarheid van het dilemma leidt tot stagnatie: de ontwikkeling van theoretische begrippen laat zich karakteriseren als een herhaling van zetten. Een ander aspect van dezelfde spanning is het feit dat het verklaringsbereik van de formele benadering wezenlijk wordt ingeperkt door beperkingen op het hanteren van verborgen vormen, en dat dit het *belang* van zo'n benadering dreigt te ondermijnen. De bedoelde beperkingen dwingen er nl. toe bepaalde systematieken toch als niet vormelijk bepaald te beschouwen; de formele grammatika, en in het gevolg daarvan een gedachte over aangeboren structuur, bieden dan geen verklaringbasis meer voor de betreffende systematieken⁷. Naarmate er nu meer feitelijk buiten het domein van een formele taalbeschrijving blijkt te moeten vallen om een behoorlijke inhoud van het vormbegrip te kunnen garanderen, zal het belang ervan verminderen; wat is bv.

de waarde van een claim over een rijke aangeboren structuur als het *deskriptieve* bereik van de claim steeds kleiner wordt (vgl. noot 7)? Het onderzoekprogramma waarin zo'n claim centraal staat kan dan steeds minder de pretentie waarmaken *de* visie op *de* kern van taal te belichamen. Kortom: de formele benadering, die zich, wil zij aanspraak kunnen maken op de titel van *taal*beschrijving, beperkingen moet opleggen in het hanteren van verborgen vormen, komt daardoor eigenlijk (in programmatische, niet noodzakelijk in logische zin) met zichzelf in tegenspraak.

Niet alleen heeft dus de funktionele benadering, zoals hier voorgesteld, een zekere mate van plausibiliteit; er zijn ook algemene overwegingen aan te voeren om er een initiële voorkeur voor te hebben. Uiteraard zijn dit soort overwegingen nooit letterlijk doorslaggevend, objectief dwingend (zelfs 'komplete theorieën' zijn dat niet). Toch is het nuttig ze te expliciteren, omdat ze een belangrijke rol spelen in feitelijke afwegingen en keuzes.

3. *Plaats en functie van het 'datief-objekt'*

Uiteraard is het in het bestek van dit artikel niet mogelijk om alles wat aan uiterlijke en inhoudelijke aspecten met het meewerkend voorwerp in verband staat, uitputtend te behandelen. Dat is echter ook niet nodig, omdat de bedoeling van een en ander hier primair is, een illustratie te geven. Zo zal ik met name niet de vraag bespreken of het met een voorzetsel omschreven meewerkend voorwerp en het niet-omschreven meewerkend voorwerp inderdaad één categorie vormen⁸.

3.1. De traditie van het probleem

Wat betreft het niet-omschreven meewerkend voorwerp is het een in de Nederlandse grammatika sinds lang bekend feit dat er zekere beperkingen lijken te bestaan op de positie van zo'n voorwerp t.o.v. andere NP's in de zin; zo is in (1) te zien dat het meewerkend voorwerp eigenlijk alleen goed kan tussen het onderwerp en het lijdend voorwerp in.

- (1)a Toen heeft Jan het kind zijn laatste boterham gegeven
 b ?*Toen heeft Jan zijn laatste boterham het kind gegeven
 c *Toen heeft het kind (mwvw) Jan (ond) zijn laatste boterham gegeven

De oudste Nederlandse grammatika die een expliciete syntaxis bevat (Moonen 1706) maakt reeds melding van het feit dat het 'datief-objekt' i.h.a. aan het 'akkusatief-objekt' voorafgaat⁹. Hetzelfde verband wordt ook geformuleerd door Overdiep, die (op grond van tellingen in een boek) meldt dat, als niet één van de objecten vooropgeplaatst is en „de schikking der twee objecten” dus in principe „vrij” is, „*de regel* [blijkt], dat de datief vóór den accusatief gaat, nl. in 32 van 35 gevallen” (Overdiep 1937: 497). Overdiep's beperking van deze volgorde-regel tot het 'middenstuk' van zinnen wordt ook aangebracht door Rijkma, Schuringa & Van Bakel (1969: 236, 252) en Paardekooper (1978: 44/45, ook 634); het eerste van deze twee werken maakt bovendien expliciet melding van de regel dat het meewerkend voorwerp op het onderwerp volgt (Rijkma/Schuringa/Van Bakel 1969: 236). In de andere grammatika's is dit overigens i.h.a. geïmpliceerd in de stellingname dat het onderwerp voorop moet staan of, bij inversie, in ieder geval als eerste NP op de persoonsvorm volgt.

Er is hier dus sprake van een traditioneel erkend verband tussen een uiterlijk verschijnsel (volgorde) en een bepaalde functie (aangeduid als 'datief' of 'meewerkend voorwerp', en nog niet nader naar inhoud bepaald). In het licht van het voorafgaande dringt zich nu wel de vraag op: van welke aard is dit verband? Fungeert de volgorde als *teken* voor de functie, m.a.w.: is de volgorde het vormelijke aspect dat de betekenis 'datief' uitdrukt? Of is, juist omgekeerd, de volgorde een *symptoom* van één of meer functies (al dan niet op één noemer van 'dativus' te brengen), m.a.w.: wordt de volgorde opgevoerd door anderszins gedetermineerde betekenissen?

Van de eerder genoemde grammatika's neemt eigenlijk alleen Overdiep in deze kwestie stelling, en wel vooral daar waar hij zich opstelt tegenover Jespersen (1924), die het onderscheiden van datief en akkusatief in het Engels afwijst, omdat het niet vormelijk gefundeerd is. Overdiep schrijft,

dat Jespersen niet is doorgedrongen tot de eigenlijke waarden der *syntactische* vormen. [...] Hij is ook hier bij lange niet „rationeel” in de strenge *onderscheiding* van formeele en functioneele categorieën. Deze twee gebreken worden vooral duidelijk in zijn betoog *tegen* de aanvaarding van *woordschikking* als een syntactisch criterium ter onderscheiding van *casusfuncties*. (Overdiep 1937: 71).

Het verband tussen het uiterlijke aspect van volgorde en de functie-kategorie ‘datief’ (nl.: van twee objecten is de eerste de datief) mag van Overdiep kennelijk de status van teken hebben. Hetzelfde standpunt wordt in wezen ingenomen in generatieve beschrijvingen die de grammatikale functies rechtstreeks en eenduidig bepaald achten door specifieke structurele posities.

Er zitten echter nogal wat haken en ogen aan deze opvatting, zowel van algemene als van bijzondere aard. We hebben gesteld dat het de functie is van de vormkant van taaltekens, te dienen als verankering, als herkenningbasis, van de betekenis. Het probleem met de gegeven volgorde-regel is nu het strikt relatieve karakter ervan: de ‘beslissing’ een nominale groep als datief op te vatten kan niet genomen worden op grond van de eigen positie van de groep op het moment dat hij zich voordoet, maar is afhankelijk van allerlei andere factoren, bv. de vraag of er nog een object in de zin staat; en als één van twee objecten op de eerste plaats staat, kan niet op grond van de regel beslist worden, want die geldt slechts binnen het ‘middenstuk’ (zowel ‘datief’ als ‘akkusatief’ kunnen vooropgeplaatst worden). Op zich is het waar dat de herkenning van een element als manifestatie van een bepaalde taalvorm wel eens afhangt van andere elementen, bv. bij de vraag of *wilde* herkend moet worden als verbogen vorm van het adjektief *wild* of als verleden tijd van de werkwoordstam *wil*. Maar dit betreft individuele, losstaande gevallen. Het is heel wat anders als de herkenning van een (veronderstelde) *kategorie* altijd af moet hangen van andere elementen. Algemeen is het dus zo dat een strikt relatief positioneel kenmerk eigenlijk niet zinnig opgevat kan worden als teken-status bezittend; de vereiste betrouwbaarheid als herkenningpunt ontbreekt nu juist (daarmee zijn *niet* strikt relatieve positionele tekens dus nog niet uitgesloten). Hier komt bij dat de noodzakelijke beperking tot het

'middenstuk' duidelijk maakt dat de onderhavige funkties kennelijk herkenbaar zijn onafhankelijk van de volgorde. Deze konklusie wordt verder versterkt als we ook in de beschouwing betrekken dat in intransitieve zinnen het meewerkend voorwerp nogal eens aan het onderwerp vooraf kan gaan, zelfs in het middenstuk:

- (2) Misschien stond hem die verklaring wel aan
- (3) Nu is mij alles duidelijk
- (4) Gelukkig wordt het kind die ellende bespaard

In Moonen's (1706) voorbeelden uit Vondel komen vergelijkbare gevallen voor¹⁰:

- (5) nu wordt ons een nieuwe afkomst Toegezonden (a.w.: 324)
- (6) indien den godtvruchtigen Eneas dat recht Dunke (a.w.: 325)

Op het eerste gezicht zou men zich hier uit kunnen redden door te zeggen: de relatieve volgorde van twee objekten is het teken voor 'datief', maar dat wil niet zeggen dat voor het idee 'datief' ook altijd dit teken gebruikt moet worden, het feit dat de eerste van twee objekten door die positie als datief gemarkeerd wordt, sluit niet uit dat een datief-achtig idee ook kan bestaan waar het teken ervoor niet aanwezig is. Het probleem is echter dat dan niet meer te begrijpen is waarom het meewerkend voorwerp in transitieve zinnen per se niet aan het onderwerp vooraf kan gaan — en dat ook al niet in de 17e eeuw, aannemend dat de voorbeelden van Moonen uit Vondel wat dit betreft de algemene situatie weerspiegelen.

Laten we dus konkluderen dat het niet wel mogelijk is in de onderhavige volgorde-regel het teken voor meewerkend voorwerp te zien; eerder formuleert de regel een verder nog niet erg begrepen verband tussen grammatikale funktie en een uiterlijk verschijnsel. De vraag die nu dus rijst is: zou dit verschijnsel wellicht wel begrepen kunnen worden, niet als oorzaak, maar als gevolg van (o.a.) de betrokken funkties, zodanig dat ook een plausibele beschrijving ontstaat van gevallen waar een bepaalde volgorde niet strikt vereist is (en waarbij in enig volgend stadium opnieuw de vraag aan de orde moet komen waardoor deze funkties dan wel direkt opgeroepen worden).

3.2 Meewerkend voorwerp

Teneinde een eventuele redenering op te kunnen zetten 'van' de functie 'naar' de uiterlijke verschijnselen hebben we een duidelijker idee nodig van de inhoud van de betrokken functie. De traditionele neerlandistische opvatting van de inhoud van het meewerkend voorwerp blijkt uit de naamgeving: het gaat om een *objekt* van een handeling of proces, dat daarin echter tegelijk enigszins *aktief* betrokken is¹¹. Zo schrijft Den Hertog (1972: 56): „Het meewerkend voorwerp is de naam of aanduiding van de zelfstandigheid, die in het algemeen op actieve wijze betrokken is in de werking of de toestand, die het gezegde van het onderwerp vermeldt”; deze actieve betrokkenheid heeft als belangrijke consequentie, aldus Den Hertog (p. 57), dat het meewerkend voorwerp altijd op een persoon slaat. Ook in recentere literatuur komen gelijksoortige opvattingen over de dativus voor; zo stelt Zubin (1975: 200 evv.) voor het Duits, dat met de dativus een participant wordt voorgesteld als „minder actief” betrokken, terwijl de nominativus en akkusativus participanten aanduiden die respectievelijk „meest actief” en „minst actief” zijn (vgl. ook García 1983: 15-17, en daar genoemde literatuur, over de datief-akkusatief-oppositie in het Spaans).

Het voornaamste probleem met zo'n karakterisering in termen van relatieve activiteit lijkt mij het gebrek aan algemene geldigheid. Volgens Den Hertog (a.w.: 58) zou er sprake zijn van personifikatie in alle gevallen waarin een niet-menselijke NP als meewerkend voorwerp optreedt, bv. in *een boek een andere plaats geven*. Deze voorstelling van zaken lijkt mij niet juist. Evenmin kan ik inzien dat de objecten in de zinnen (2), (3) en (4) 'minder' actief zouden zijn voorgesteld dan de subjecten — gesteld dat iemand Zubin's voorstel op de traditionele nederlandse zinsdelen zou willen overbrengen. Deze karakterisering lijkt al met al toch te zeer te zijn toegespitst op de situatie in transitieve zinnen die handelen over overdracht-gebeurens, en aldus te weinig mogelijkheden te bieden werkelijk inhoudelijk te generaliseren over alles wat meewerkend voorwerp wordt genoemd.

3.3. Indirekt objekt

Wat dit betreft wordt meer perspektief geboden door een gedachte die gezien kan worden achter de andere benaming voor dezelfde zinsdeelfunctie: die van *indirekt objekt*: de aangeduide entiteit ondergaat invloed van de voorgestelde stand-van-zaken (gebeuren, proces of toestand) en is dus objekt, maar tegelijk wordt dit objekt als niet direkt, doch slechts zijdelings betrokken gepresenteerd, in de voorgestelde stand van zaken. We nemen dan over wat Jakobson (1966) aangeeft als de funktie van wat hij noemt de „Randkasus” in het Russisch (Instrumentalis en Dativus, tegenover de „Vollkasus” Nominativus en Akkusativus):

Der Randkasus gibt an, dass das bezüglichliche Nomen im gesamten Bedeutungsgehalte der Aussage eine periphere Stellung einnimmt, wogegen ein Vollkasus nicht angibt, um welche Stellung es sich handelt. (Jakobson 1966: 68).

Het datief-objekt speciaal stelt een entiteit bijgevolg voor als invloed van een stand-van-zaken ondervindend, maar tegelijk ook uitdrukkelijk als *niet wezenlijk beheerst* door die invloed. Dit is een voor het vervolg belangrijk uitvloeisel van deze karakterisering: de zelfstandigheid van het indirekt objekt t.o.v. de voorgestelde stand van zaken. Doordat het slechts als zijdelings betrokken wordt voorgesteld, wordt dit objekt uitdrukkelijk gepresenteerd als onafhankelijk bestaand van de aan de orde gestelde stand-van-zaken en als ook relevant buiten dat direkte verband. Een lijdend voorwerp is, in de zin waarin het optreedt, objekt zonder meer, een idee van existentie of relevantie buiten het betreffende verband is niet aan de orde¹²:

Die geringere Innigkeit der Verbindung des Dativobjekts mit der ihm geltenden Handlung, im Vergleich mit dem Akkusativobjekt äussert sich vor allem darin, dass der D[ativ] die von der Handlung unabhängige Existenz des Gegenstandes ankündigt, während der A[kkusativ] darüber nichts besagt und ebenso gut ein äusseres wie ein inneres Objekt bezeichnen kann. (Jakobson 1966: 73).

Vooral bij menselijke entiteiten doet zich — gegeven de menselijke

aard van de taalgebruikers — gemakkelijk het gevoel voor van zo'n zelfstandigheid t.o.v. één bepaald gebeuren; menselijke participanten zullen dus i.h.a. probleemloos voor kunnen komen in de indirect-objekt-rol. Dit, samen met het 'zijlijn-karakter' zelf, maken begrijpelijk dat het indirect object, waar dit mogelijk is, een actieve, 'willende' indruk kan maken (vgl. Den Hertog 1972: 47/48), zonder dat deze activiteit nu direkt gelokaliseerd wordt in de inhoud van de functie zelf — dus met de mogelijkheid van probleemloze niet-actieve, niet-menselijke indirecte objecten: uitdrukkingen als *het boek een andere plaats geven* of *de planten water geven* hoeven niet met behulp van personifikatie weggeredeneerd te worden. Tegelijk is op deze basis beter te begrijpen dat de activiteit van het indirect object, indien aanwezig, er altijd een is *buiten* het in de betrokken zin zelf voorgestelde gebeuren of zelfs (m.n. bij het standaardvoorbeeld *geven*) komplementair daaraan, iets dat eigenlijk geheel onbegrepen moet blijven bij de karakterisering „actief object” en „minder actieve participant”.

3.4 Volgorde

Naast een idee over de inhoud van de indirect-objekt-functie hebben we ook nog een *algemeen* idee over de mogelijke rol van volgorde, i.c. die van participanten, nodig om uiteindelijk te kunnen proberen vanuit de inhoud van het indirect object te redeneren naar de specifieke beperkingen op de relatieve positie ervan. Ik wil beginnen bij een voorstel in deze richting, gedaan in García (1979). Haar uitgangspunt is, dat „it is at the beginning of communications that the addressee knows least, that is, is most ignorant” (a.w.: 33, kapitalen daargelaten). En sprekers zullen dit feit ongetwijfeld in het plannen van hun bijdragen aan de kommunikatie betrekken:

That the addressee is [...] maximally ignorant at the BEGINNING of utterances has an extremely important consequence: It is there (if anywhere) that the speaker may expect him to be attentive [...]. The speaker will, consequently, do well if he places at the beginning of his communications those items that (for any of a variety of reasons) he may wish to bring to the hearer's attention. (García 1979: 33).

Vervolgens wordt betoogd dat aldus te begrijpen valt wat er in een bepaald korpus zoal aan het begin van „communicative units”, d.i. ongeveer: volzinnen, verschijnt. Daarvoor was al gesteld, dat het absolute begin eenvoudig opgevat kan worden als het grensgeval van ‘voorafgaan’ en dat dus datgene dat voor de eerste plaats het meest extreem geldt, in relatieve zin geldt voor relatieve posities, d.w.z. voor de relatie ‘voorafgaan aan’.

Veel van het hier gestelde lijkt mij juist, al zal er op onderdelen ongetwijfeld ook nog het een en ander aan te merken zijn. Wat mij echter sterk bezwaarlijk voorkomt, is de in dit verhaal veronderstelde psychologie. Het doel is in feite het verklaren van volgorde in deelzinnen (‘clauses’), en *déze* voorstelling van zaken dwingt ons tot een visie op de hoorder als telkens *per clause, opnieuw*, zijn aandacht spannend uit onwetendheid. Ik vind dat eigenlijk te ver gaan (merk ook op, dat zonder expliciete redenering van de terminologie „beginning of communications” overgestapt wordt op „beginning of communicative units”, waarmee grofweg „sentences” bedoeld worden). De overspannenheid van de psychologie wordt vooral veroorzaakt door het feit dat García spreekt over ‘onwetendheid’ en vervolgens ook over aandacht m.b.t. de eerste positie, *in absolute zin*. Als het gaat om volgorde van elementen in clauses, is het echter zinvoller om te spreken over ‘onwetendheid’ in een veel beperktere zin, nl. *relatief* t.o.v. de zinsinhoud: hoe meer een element zich aan het begin van een clause bevindt, hoe minder de hoorder nog kan weten (aandacht of niet) over de functie(s) van dat element in het uiteindelijke geheel. Hoe eerder een participant genoemd wordt, hoe minder hij dan voorstelbaar is als geïntegreerd (d.w.z. primair of uitsluitend relevant als deel van het geheel van de betreffende zinsinhoud), en hoe meer hij opgevat zal worden als van een relatief zelfstandige relevantie; en wel letterlijk relatief in die zin, dat het gaat om zelfstandigheid ten opzichte van de in de betrokken clause voorgestelde stand-van-zaken. Zo gesteld is dit effect niet gezien als het gevolg van bewuste aandacht van de hoorder en een bewustzijn daarvan bij de spreker. We kunnen dus het volgende stellen:

- (7) Afgezien van volgordepatronen die een tekenstatus hebben (verbonden zijn met een vaste, specifieke betekenis), zullen om

perceptuele redenen de participanten in een stand van zaken gerealiseerd worden in een volgorde van afnemende zelfstandigheid t.o.v. (ofwel van toenemende geïntegreerdheid in) de door de zinsinhoud voorgestelde stand-van-zaken, uiteraard voorzover de participanten zinvol naar relatieve zelfstandigheid, c.q. geïntegreerdheid te onderscheiden *zijn* in de gegeven voorstelling.

De formulering, alsmede de laatste, wezenlijke beperking, maken duidelijk dat de bedoelde relatie tussen volgorde en mate van zelfstandigheid er niet een is van een vorm met een betekenis, d.w.z. een konstante inhoud, maar een kwestie van de perceptie van volgorde als zodanig. Dat het wellicht een basis kan vormen voor de ontwikkeling van echte volgorde-tekens (bv. Topikalisatie?) hoeft overigens niet ontkend te worden, maar is een andere zaak.

3.5. Transitieve zinnen

Met behulp van de in 3.3. en 3.4. ontwikkelde gedachtengangen kunnen we nu de vraag aan de orde stellen of de gesignaleerde volgorde-beperkingen inzichtelijk zijn te maken. Nemen we om te beginnen de algemeen geformuleerde regel voor transitieve zinnen. In zulke zinnen staan, als gevolg van de werkwoordbetekenis, twee participanten maximaal tegenover elkaar, als agens en patiens. Terwijl de laatste, in de woorden van Den Hertog, „willoos” onderworpen is aan de handeling, staat de eerste juist boven die handeling, omdat hij het optreden van het betreffende gebeuren juist beheerst. In termen van zelfstandigheid t.o.v. het gebeuren dus: de patiens is minimaal zelfstandig (is een maximaal geïntegreerd element), de agens is maximaal zelfstandig t.o.v. het gebeuren (dat is juist eerder van *hem* afhankelijk). Verder hebben we in 3.3. al betoogd, in de lijn van Jakobson (1966), dat de aard van het indirect object uitdrukkelijk een zekere zelfstandigheid voor dat object met zich meebrengt. In zinnen die overdrachtgebeurens voorstellen met drie uitgedrukte participanten, hebben we dus wat betreft relatieve zelfstandigheid duidelijk de ordening: agens — indirect object —

patiëns, welke participanten dan ook, volgens het gestelde in 3.4., in die volgorde in de zin zullen optreden. Daarbij is de inhoudelijke tegenstelling tussen de agens enerzijds en de twee objekten anderzijds het sterkst, lijkt mij; het indirekt objekt heeft per se een zekere zelfstandigheid, het direkt objekt niet per se, maar het zou dat in konkrete gevallen wel enigszins kunnen hebben. Vanuit de volgorde gezien houdt dit in dat het indirekt objekt vrijwel nooit aan het subjekt vooraf zal gaan, maar dat de volgorde 'akkusatief-objekt'- 'datief-objekt' nog wel eens voor kan komen (hetgeen dan gepaard zou moeten gaan met een geringer verschil in, of zelfs een omkering van de mate van zelfstandigheid, c.q. integratie). Zo is van de 6 à 7 gevallen met een datief vóór de nominatief in het materiaal van Moonen alleen het ene twijfelgeval transitief, terwijl er wel minstens 5 en wellicht 7 transitieve zinnen zijn met een datief na de akkusatief:

- (8) Beveel de rest den Goden (p. 323)
- (9) nadat Hektor Troje den Grieken Overgelevert had (p. 324)
- (10) dees zal honger en pest den Persiaenen en Britten Toedryven (ib.)

Heden ten dage lijkt mij de omschrijving met *aan* in dit soort gevallen duidelijk de voorkeur te hebben (hetgeen weer aanleiding kan zijn voor onderzoek omtrent de betekenis en oorsprong van deze vorm, dat op zijn beurt relevant kan zijn voor de hier gegeven analyse). Toch vindt Paardekooper (1978: 45) ook (11) akseptabel:

- (11) heb je dat die plant gegeven?

Zelf heb ik geen enkele moeite met de volgende gevallen:

- (12) Je moet dat je kinderen eens vertellen
- (13) Ik denk, dat ik dit boek niemand zou willen aanbevelen

Het is niet moeilijk althans enkele kennelijk relevante factoren aan te wijzen (m.n. de pronomina in de direkte objekten, vgl. ook 3.6. hierna), maar de preciese aard van deze gevallen is nog niet echt helder. In ieder geval is duidelijk dat de volgorde 'subjekt' — 'indirekt objekt' — 'direkt objekt' in transitieve zinnen als de natuurlij-

ke volgorde te begrijpen is op basis van o.a. een Jakobsoniaans idee over de inhoud van de indirect-objekt-functie.

3.6. Intransitieve zinnen

In het licht van 3.5. is het begrijpelijk dat de 'uitzonderingen' op de 'regel' subjekt-voor-indirekt-objekt, gedemonstreerd in (2) t/m (6), allemaal intransitieve zinnen betreffen. Bij de (niet incidentele) afwezigheid van directe objecten bij de gezegdes in deze zinnen, staat het grammatikale subjekt niet als 'beheerser' van het gebeuren tegenover het 'beheerste', en wat de mate van geïntegreerdheid in het gebeuren betreft wordt er dus door het rollenpatroon veel minder vastgelegd. Het belang van andere elementen neemt dan toe, d.w.z. andere elementen die ook indicaties verschaffen over de mate waarin een participant gedacht wordt als meer of minder zelfstandigheid bezittend t.o.v. het geheel van de zinsinhoud¹³. Tot die elementen behoren in ieder geval de volgende.

- (a) Het al dan niet *definiete karakter* van één van de nominale groepen: een definiete NP is uitdrukkelijk verzelfstandigd voorgesteld, een indefiniete niet.
- (b) Het al dan niet aanwezig zijn van het kenmerk [menselijk] in één van e nominale groepen: een mens is makkelijker gezien als zelfstandig bestaand en zelfstandig relevant dan een levenloos ding.
- (c) De al dan niet pronominale status van één van de nominale groepen: als definiete elementen impliceren pronomina een sterk verzelfstandige voorstelling van een entiteit, en dan zeker als ze [menselijk] zijn.

Het betreft hier zeker factoren die, gekombineerd met het inherent relatief zelfstandige karakter van het indirect object, het voorafgaan daarvan aan het subjekt kunnen *bevorderen*, niet factoren die zulks absoluut verplicht kunnen stellen. We zullen nu wat voorbeelden bespreken.

- (14)a Gelukkig wordt het kind die ellende bespaard
- b Gelukkig wordt die ellende het kind bespaard

Het verschil in de aanwezigheid van het kenmerk [menselijk] tussen de twee participanten maakt waarschijnlijk mede de herkenning van de 'rolverdeling' mogelijk, ongeacht de volgorde. De aard van het gezegde *bespaard worden* brengt op zichzelf geen (grote) verschillen met zich mee in relatieve zelfstandigheid van de erin deelnemende zaken en personen. Anders ligt het in (15).

- (15)a Op die manier wordt het kind een hoop ellende
bespaard
b ??Op die manier wordt een hoop ellende het kind
bespaard

De volgorde indirect object — subject heeft hier een zekere voorkeur, omdat *het kind*, menselijk en definitief, nu tamelijk sterk in zelfstandigheid afsteekt tegen *een hoop ellende*, niet-menselijk en indefinitief.

De relevantie van het kenmerk [menselijk] voor de volgordevrijheid is het meest duidelijk bij eigennamen, die immers mensen-zonder-meer aanduiden, anders dan beschrijvende NP's, die een persoon — in verschillende mate — aanduiden als drager van een bepaalde eigenschap, relatie, of functie. Zo zijn beide gevallen in (16) probleemloos, maar is er in (17) sprake van een voorkeur voor de volgorde subject — indirect object (het verschil in 'menselijkheid' is ook nog kleiner doordat *verklaring* een handelingsnomen is).

- (16)a Nu was Marie de situatie duidelijk
b Nu was de situatie Marie duidelijk
(17)a ??Waarschijnlijk stond haar vader die verklaring wel aan
b Waarschijnlijk stond die verklaring haar vader wel aan

Het is telkens weer het kenmerk [menselijk] dat de herkenning van de 'rolverdeling' mogelijk maakt. Tenslotte enkele gevallen met pronomina:

- (18)a Misschien zal hem zo'n machine wel bevallen
b Misschien zal zo'n machine hem wel bevallen
(19)a Nu is mij alles duidelijk
b Nu is alles mij duidelijk

De gevallen met een pronominaal indirect object vóór het subject

zijn in het algemeen erg gemakkelijk, begrijpelijkerwijze, want de objekt-functie is hier ondubbelzinnig aan de woordvorm te herkennen, terwijl de objekten als menselijk en definitief-pronominale zonder meer zelfstandig genoeg zijn voorgesteld t.o.v. de beschreven standen-van-zaken.

In het bovenstaande is de situatie 'indirekt objekt vóór subjekt' beschreven als het bijzondere geval, hoewel het soms voorkomt dat deze volgorde duidelijk de voorkeur heeft (vgl. (15)). Dat dit terecht is, blijkt o.a. uit het volgende. Stel dat de nominale groepen die twee participanten aanduiden in zo'n intransitieve zin in geen van de drie genoemde opzichten van elkaar verschillen, bv. beide zijn niet pronominale, wel menselijk (beide *tegelijk* eigennaam of niet), en definitief. Dan blijkt dat toch niet beide NP's evenzeer voor beide rollen in aanmerking komen; we krijgen geen dubbelzinnigheid, maar de tweede NP is steevast het objekt:

- (20) Helaas stond meneer Jansen Dora niet aan
 (21) Kennelijk bevallen de docenten de studenten minder

Kennelijk is het zo dat, als alleen de volgorde zelf als aangrijpingspunt kan dienen voor een beslissing inzake de 'rolverdeling', de eerste als subjekt wordt gekozen en de tweede als objekt. Dit zou als volgt begrepen kunnen worden.

De volgorde in (20) en (21) suggereert, volgens onze redenering in 3.4., op zichzelf een grotere zelfstandigheid (relatief m.b.t. de zinsinhoud) voor resp. meneer Jansen en de docenten. Relatieve zelfstandigheid t.o.v. een specifieke zinsinhoud betekent relevant zijn buiten dat specifieke verband, hetgeen in een „discourse” i.h.a. inhoudt (althans voor 3e personen): een topic zijn. Nu houdt rolverdeling, in zinnen als de onderhavige, een verdeling in in minder en meer specifieke rollen: er is weinig specifiek verband noodzakelijk tussen het feit van een ervaring en inhoud of aanleiding ervan (het 'onderwerp') en meer tussen ervaring en eraar (het 'meewerkend voorwerp'); de konkrete relatie tussen 'onderwerp' en gezegde kan van zeer diverse aard zijn, terwijl die tussen 'meewerkend voorwerp' en gezegde er altijd een van subjektieve ervaring is. Begrijpelijkerwijze is het element dat binnen het zinsverband de

minst specifieke rol vervult, *ceteris paribus*, het meest geschikt een specifieke pragmatische rol te vervullen: de entiteit die door de spreker alleen maar als „participant” gepresenteerd wordt, is kennelijk de participant bij uitstek, voor de spreker de belangrijkste participant in het dan aan de orde gestelde gebeuren. Aldus zal omgekeerd (bij het ontbreken, nogmaals, van andere indicaties) met de aan de volgorde ontleende status van topic tevens de status van ‘subjeet’ aan de eerste van twee nominale groepen toegekend worden. In een situatie waarin volgorde echt het enige uiterlijke onderscheid is, zit er kennelijk ‘niets anders op’ dan het geval als een realisatie van een *ceteris-paribus*-toestand op te vatten: volgorde weerspiegelt rechtstreeks relatieve zelfstandigheid t.o.v. de totale zinsinhoud, en die valt samen met topikaliteit, en met de minst specifieke zinsinterne rol (vgl. Jakobson 1966: 59/60).

3.7. Konklusie en vraagtekens

Al met al lijkt het bovenstaande mij voldoende grond te bieden voor de konklusie dat volgordeverschijnselen m.b.t. het ‘datief-objekt’ inderdaad begrepen kunnen worden *vanuit* de veronderstelde inhoud van de betreffende zinsdeel-functie als indirect objekt, de perceptie van volgorde, en, waar relevant, van andere factoren; het gevolg is dat een zekere volgorde-beperving niet opgevat hoeft te worden als teken voor de indirect-objekt-functie, hetgeen, zoals bevestigd, ook niet wel mogelijk zou zijn. Een en ander houdt in, in termen van overzicht A in 2.1., dat we hier te maken hebben met een situatie van het type IV: een bepaald uiterlijk verschijnsel is het gevolg van anderszins gedetermineerde inhouden. Het uiterlijke verschijnsel is m.a.w. functioneel gemotiveerd, er zijn geen functioneel arbitraire ‘regels’ die de relatieve positie van diverse indirecte objecten beheersen. Dit is onmiddellijk van belang voor de vraag naar de aard van het taalverwervingsproces; de gegeven analyse impliceert immers, dat er in dit opzicht kennelijk weinig specifiek geleerd hoeft te worden en dat er evenmin een aangeboren formeel patroon aan een en ander ten grondslag gelegd hoeft te worden. Daarmee is dus inderdaad een konkrete illustratie gegeven van

enkele aspecten van de samenhang die in par. 2 in abstracte termen gepostuleerd is.

Een en ander brengt ons nu echter wel op de vraag die we aan het eind van 3.1. voorlopig tussen haakjes hebben gezet, nl. deze: als de volgorde niet het teken is voor de functie-inhoud 'indirekt objekt', waardoor wordt die inhoud dan wèl bepaald? Het voorafgaande betoog laat zien dat bij de analyse van de nederlandse syntaxis de notie 'indirekt objekt' een zinvol inhoudelijk aspect aanduidt, maar niet of dit nu, wederom gesteld in termen van overzicht A, zelf de als zodanig gekende vaste betekenis van een of andere klasse van vormen is (of die althans mede konstitueert), of dat het een pas in het gebruik optredend (indirekt) effect van andere betekenis-elementen is. De relatie die ter beantwoording van deze vraag nader onderzocht moet worden, is uiteraard die tussen de functie-inhoud van indirekte objekten — in het algemeen die van participanten — en verschillende typen werkwoorden (of eigenlijk: gezegdes), een onderzoek dat hier niet ondernomen zal worden.

De vraag of het indirekt objekt nu wel of niet 'bestaat' moet hier dus nog onbeslist blijven, maar zoiets was ook niet de bedoeling van dit artikel. De bedoeling was wèl enkele fundamentele pre-theoretische, veelal impliciet blijvende, vraagstukken betreffende de relatie tussen de uiterlijke kant en de inhoudelijke interpretatie van taalgebruik te expliciteren, in die vraagstukken een functionele visie te propageren, en te laten zien dat onderzoek dat zich daaraan oriënteert kan leiden tot verscherpt (wat iets anders is dan definitief) inzicht, niet alleen in een bepaald traditioneel deskriptief probleem zelf, maar ook in de samenhang ervan met belangrijke algemene problemen van hedendaags taalkundig onderzoek.

Adres van de auteur:

Vrije Universiteit

Postbus 7161

1007 MC Amsterdam

NOTEN

¹ Vgl. Verhagen (1979); zie ook par. 3 hierna.

² Deze pragmatische optiek houdt dus ook een nauwe relatie in van synchrone grammatikale analyse met historische taalkunde en sociolinguïstiek: bruikbaarheid en belang kunnen in verschillende dimensies variëren.

³ Dit overzicht is sterk verwant aan de schets in Bakker (1979: 198), al heeft hij daar een heel *systeem* van tekens op het oog; we kunnen hebben: noch synonymie, noch homonymie (I), wel synonymie, geen homonymie (II), geen synonymie, wel homonymie (III), beide (IV).

⁴ Vgl. bv. Bolinger 1977, de 'Introduction', Blom & Daalder 1977: 63. In beginsel bestaat hierover zeer brede overeenstemming; Chomsky (1977: 198 evv.) stelt bv. expliciet dat het hem gaat om de linguïstisch verankerde semantiek, niet zomaar om een willekeurig model van de wereld of het denken. Vgl. ook Koster 1983.

⁵ Het *volledig* ontbreken van zulke beperkingen leidt tot een stroming als de Generatieve Semantiek; vgl. Bakker 1972: 13.

⁶ Vgl. ook Blom 1982: de vrijheid die men zich veroorlooft om her en der onderliggende bijzinsstructuren te zien, staat op gespannen voet met het structurele bijzinsbegrip.

⁷ Vgl. de geschiedenis van pronominalisatie, die van Equi-NP-deletie en vervolgens controle en raising (Blom 1982), de pseudo-cleft-zinnen in Blom & Daalder 1977, de bijwoordelijke bepalingen in Verhagen 1979, samentrekking in v/d Zee 1982.

⁸ Semantici lijken er i.h.a. toe te neigen hier twee categorieën te zien; vgl. Balk 1968, Janssen 1976a.

⁹ „In welke voorbeelden aen te merken is, dat, wanneer en waer beide Naemvallen, de derde en vierde, by een zelve Werkwoord voorkomen, de derde doorgaens en gemeenlyk, schoon niet altyt en overal, voor den vierden, als den Beheerschten, en den gront der zaeke, gestelt wordt” (Moonen 1706: 324/5), een nog steeds akkurate beschrijving, zoals we nog zullen zien.

¹⁰ Als het inderdaad juist is, zoals dit materiaal suggereert, dat we te maken hebben met een historisch in hoge mate stabiele situatie wat betreft deze volgorde-regel en de 'uitzonderingen' erop, kan de variatie ook niet wegverklaard worden als uiting van een overgangstoestand en is er dus reden te meer om te zoeken naar een functionele motivering.

¹¹ Ik laat hier een andere traditie buiten beschouwing, nl. die het indirekt objekt beschouwt als richtingsbepaling (vgl. Overdiep 1937: 385, Verkuyl 1976: 212); dit doet m.i. te weinig recht aan de objekt-status van dit zinsdeel.

¹² Ook andere syntactische eigenaardigheden van het indirekt objekt kunnen m.i. op deze basis begrepen worden, m.n. dat gewone afhankelijke zinnen geen indirekt objekt kunnen zijn, alleen relatieve zinnen met ingesloten antecedent (Den Hertog 1972: 58) en dat bij de datief geen predikatief attriboot voorkomt (Overdiep 1937: 396, *optm.*). Ik kan daar in dit bestek niet verder op in gaan.

¹³ Door deze benadering verschilt de analyse hier, nog afgezien van het theoretisch 'kader', wezenlijk van die in Janssen 1976b, Koster 1978, den Besten 1981, die de grond voor de variatie allen zoeken in een afwijkende status van het grammatikale subjekt zelf (nl die van direkt objekt, structureel en/of functioneel)

Bibliografie

- Bakker, D M 1972, *Tekengeving en syntaxis* Inaugurele rede VU Assen
- Bakker, D M 1979, „Naar aanleiding van De Saussure's Cours'' *Handelingen van het 35ste Nederlands Filologencongres (28-29 maart 1978)* Amsterdam, 193-205
- Balk-Smit Duyzenkunst, F 1968, „Het meewerkend voorwerp, een grammaticale vergissing'' *Levende Talen* 1968, 5-12
- den Besten, H 1981, „Government, syntaktische Struktur und Kasus'' M Kohrt & J Lenerz (eds), *Sprache Formen und Strukturen* Tübingen, 97-107
- Blom, A 1982, „Een verboden kamer in de taalkunde'' *Spektator* 12, 215-239
- Blom, A & S Daalder 1977, *Syntaktische theorie en taalbeschrijving* Muderberg
- Bolinger, D L 1977, *Meaning and form* London, etc
- Chomsky, N 1977, „Condition on Rules of Grammar'' Id, *Essays on Form and Interpretation* New York, etc 163-210
- Chomsky, N 1980, *Rules and Representations* New York
- Cremers, C 1981, „Over de welgevormdheidsbeperking'' *Tabu* 11, 77-79
- Daalder, S 1983, „Aspects of grammatical meaning the positioning of the Dutch finite verb'' R Jongen e a (eds), *Sprache, Diskurs und Text* Tübingen, 60-69
- Dik, S C 1982, „Taalbeschouwing en taaltheorie'' *FdL* 23, 184-200
- García, E C 1979, „Discourse without syntax'' T Givón (ed), *Syntax and Semantics 12 Discourse and syntax* New York, etc 23-49
- García, E C 1983, „Tahge strategieen een middel om sociale houdingen op het spoor te komen'', *FdL* 24, 13-26
- den Hertog, C H 1972, *Nederlandse Spraakkunst* Eerste stuk (Derde druk bewerkt door H Hulshof) Amsterdam
- Jakobson, R 1966, „Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre'' E P Hamp, F W Householder, R Austerlitz (eds), *Readings in Linguistics II* Chicago, etc 51-89
- Janssen, Th A J M 1976a, *Hebben konstrukties en indirect-objekt-konstrukties* Nijmegen
- Janssen, Th A J M 1976b, „De volgorde S - IO - DO naast de volgorde IO - S'' *Tabu* 7, 1-17
- Jespersen, O 1924, *The Philosophy of Grammar* London, etc
- Koster, J 1978, *Locality Principles in Syntax* Dordrecht
- Koster, J 1983, „De ontsemitisering van het wereldbeeld'' Ongepubl Tilburg
- Moonen, A 1706, *Nederduitsche Spraakkunst* T'Amsteldam
- Overdiep, G S 1937, *Stilistische Grammatica van het moderne Nederlandsch* Zwolle

- Paardekooper, P C 1978, *Beknopte ABN syntaksis* (5e druk) Eindhoven
- Rijpma, E, F G Schuringa, J van Bakel 1969, *Nederlandse Spraakkunst* Groningen
- Verhagen, A 1979, „Fokusbepalingen en grammatikale theorie” *Spektator* 8, 372-402
- Verhagen, A 1983, „Strukturele ambivalentie in de generatieve taalkunde” *FdL* 24, 179-198
- Verkuyl, H J 1972, *On the Compositional Nature of the Aspects* Dordrecht
- Verkuyl, H J 1976, „Thematische relaties” G Koefoed & A Evers (eds), *Lijnen van taaltheoretisch onderzoek* Groningen, 185-228
- van der Zee, N E 1982, „Samentrekking als transformationeel zorgenkindje” *Glott* 5, 77-106
- Zubin, D A 1975, „On the distributional properties of surface morphology and their consequences for semantic analysis” W Diver (ed), *Columbia Working Papers in Linguistics* New York, 189-218